

AKA-UKA GRIMM ERTAKLARIDA “O‘GAY ONA” MOTIVI

Rustamov Orifjon Mirzokulovich

*Samarqand davlat chet tillar Instituti,
Qiyosiy adabiyotshunoslik kafedrası
asistent o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada aka-uka Yakob va Vilgelm Grimm ertaklarida uchraydigan o‘gay ona motivi keng qamrovda o‘rganiladi. Tadqiqot asosan “Oppog‘oy” (Schneewittchen) ertagi materiallari asosida olib borilib, qo‘shimcha ravishda “Hansel und Grettel” va “Frau Holle” ertaklaridagi o‘gay ona obrazlari ham tahlil qilinadi. O‘gay ona obrazining mifologik ildizlari, ramziy-semantik qatlamlari, syujet va kompozitsiyadagi funksional vazifasi ko‘rib chiqiladi. Maqolada Grimm matnidan original nemischa parchalar va ularning tarjimalari keltiriladi, shuningdek, tadqiqotning ilmiy asoslari Propp, Lüthi, Jolles, Jung kabi klassik nazariyotchilarning iqtiboslari bilan mustahkamlanadi. Natijalar Grimm ertaklarining badiiy-falsafiy mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: aka-uka Grimm, nemis ertaklari, mifologik obraz, o‘gay ona, ramz, Oppog‘oy, Hansel und Grettel.

Kirish. Ertaklarning kelib chiqishi insoniyat tafakkurining dastlabki bosqichlariga borib taqaladi. Dastlab ular miflar, afsonalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Tabiat hodisalari, hayot sirlarini tushuntirishga urinish sifatida vujudga kelgan ertaklar keyinchalik axloqiy-psixologik mazmun kasb eta boshladi. Har bir xalq ertak orqali o‘z hayot tarzini, qadriyatlarini, ideallarini avloddan avlodga yetkishadi. Shu nuqtai nazardan bir xil mavzu, bir xil motiv yoki topos tasviriga ega bo‘lgan ertaklar jahon adabiyotida o‘rin egallagan. Folklorshunoslik va etnografiyada bir motivga asoslangan ertaklar mavjudligi va bu ertaklarni mana shu motiv birlashtirib turishi bilan xarakterlanadi. O‘gay ona motivi barcha xalqlar ertaklarida joy olgan bo‘lib, unda zulm hech qachon g‘alaba qozona olmasligi xususida so‘z yuritiladi.

Grimm aka-uka Yakob va Vilgelm tomonidan XIX asr boshlarida to‘plangan va nashr etilgan “Bolalar va uy ertaklari” (Kinder- und Hausmärchen) to‘plami Yevropa folklorining eng muhim manbalaridan biri sifatida tan olingan. Ushbu ertaklar nafaqat nemis xalq og‘zaki ijodining namunasi, balki butun Yevropa mifopoetik tafakkurining badiiy ifodasi sifatida

qadrlanadi. Grimm ertaklari o'zining soddaligi, ramziy qatlamlari, arxetipik obrazlari va universal g'oyalari bilan dunyo miqyosida mashhur bo'lib, bugungi kunda ham adabiyotshunoslik, folklorshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik sohalarida chuqur tadqiq etilmoqda. Grimm ertaklarida uchraydigan eng muhim motivlardan biri — o'gay ona motividir. O'gay ona ko'pincha salbiy kuch sifatida tasvirlanadi: u rashkchi, hasadgo'y, shafqatsiz va ba'zan sehrli qobiliyatlarga ega bo'lgan ayol sifatida namoyon bo'ladi. Bu obraz ertaklarda syujetni harakatga keltiruvchi asosiy kuchlardan biri bo'lib, qahramonning sinovlardan o'tishi, qiyinchiliklarni yengib o'z baxtiga erishishi uchun zarur bo'lgan dramatik ziddiyatlarni yaratadi.

O'gay ona motivining ildizlari qadimiy mifologik tasavvurlarga borib taqaladi. Qadimiy miflarda ona obrazi ikki qutbli talqin qilinadi: mehribon, himoya qiluvchi ona va yovuz, halokat keltiruvchi ona. Grimm ertaklarida o'gay ona ko'pincha "salbiy ona" arxetipi sifatida namoyon bo'ladi. Bu arxetip Jung psixologiyasida "Ona arxetipi"ning qorong'u tomoni sifatida izohlanadi. Shunday qilib, Grimm ertaklaridagi o'gay ona obrazini nafaqat badiiy, balki psixologik va mifopoetik kontekstda ham o'rganish mumkin.

Mazkur maqolada biz uch ertak — "Oppog'oy" (Schneewittchen), "Hansel und Grettel" va "Frau Holle" misolida o'gay ona motivini tahlil qilamiz. "Oppog'oy" ertagida o'gay ona rashkchi sehrGAR sifatida tasvirlanib, qizining go'zalligidan hasad qilib uni yo'q qilishga urinadi. "Hansel und Grettel" ertagida o'gay ona bolalarni o'rmonga olib chiqib tashlashni buyuruvchi shafqatsiz ayol sifatida namoyon bo'ladi. "Frau Holle" ertagida esa o'gay ona mehnatkash va dangasa qizlarni sinovdan o'tkazuvchi ramziy figura sifatida ko'rinadi. Ushbu uch ertakda o'gay ona motivi turlicha shakllarda ifodalanadi, ammo ularning barchasida asosiy vazifa – qahramonlarni sinovdan o'tkazish va ertaklarning axloqiy mohiyatini ochib berishdir. Shuningdek, Grimm ertaklaridagi o'gay ona motivi Yevropa folkloridagi umumiy tendensiyalarni ham aks ettiradi. Masalan, rus xalq ertaklarida "yovuz o'gay ona" obrazi ko'p uchraydi, fransuz va ingliz ertaklarida ham bu motiv keng tarqalgan. Bu esa o'gay ona obrazining universal folklor fenomeni ekanini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqotning nazariy asoslari folklorshunoslik va mifopoetika klassik nazariyotchilarining qarashlariga tayanadi. Vladimir Propp ertak morfologiyasida "zarar yetkazuvchi" obrazni syujetning majburiy elementi sifatida ko'rsatadi [1, 55-b]. Max Lüthi ertaklarning badiiy xususiyatlarini tahlil qilib, o'gay ona obrazining tipik xususiyatlarini izohlaydi [2, 77-b]. André Jolles "oddiy shakllar" nazariyasida ertak janrining konflikt manbalarini ko'rsatadi [3, 88-b]. Carl Gustav Jung esa arxetip nazariyasida o'gay ona obrazini "salbiy ona" arxetipi sifatida talqin qiladi [4, 102-b].

Grimm ertaklaridagi o'gay ona motivini tahlil qilishda folklorshunoslik,

mifopoetika va psixologiya sohalaridagi klassik nazariyotchilar qarashlariga tayangan holda yondashish zarur. Chunki o'gay ona obrazi nafaqat badiiy syujet elementidir, balki u insoniyatning qadimiy mifologik tasavvurlaridan kelib chiqqan ramziy figura sifatida ham talqin qilinadi.

Vladimir Proppning mashhur “Ertak morfologiyasi” (1928) asarida ertak syujetining strukturaviy elementlari tahlil qilinadi. Propp ertaklarda “zarar yetkazuvchi” yoki “yovuz kuch” obrazini syujetning majburiy komponenti sifatida ko'rsatadi. Grimm ertaklarida o'gay ona ko'pincha aynan shu funksiyani bajaradi: u qahramonga zarar yetkazadi, uni sinovdan o'tkazadi va shu orqali syujetni harakatga keltiradi. Masalan, Oppog'oy ertagida o'gay ona qizini yo'q qilishga urinadi, Hansel und Grettelda esa bolalarni o'rmonga olib chiqib tashlashni buyuradi.

Max Lüthi o'zining “Yevropa xalq ertagi” (1947) asarida ertaklarning badiiy xususiyatlarini tahlil qiladi. U ertaklarning asosiy tamoyillarini “bir o'lchovlilik”, “soddalik” va “abstraktlik” sifatida belgilaydi. O'gay ona obrazi ham bu tamoyillarga mos ravishda tasvirlanadi: u murakkab psixologik tafsilotlarga ega emas, balki bir yoqlama – yovuz kuch sifatida ko'rsatiladi. Bu soddalik ertakning axloqiy mohiyatini o'quvchiga tez va aniq yetkazishga xizmat qiladi.

André Jollesning “Einfache Formen” (1930) asarida ertak janri “oddiy shakllar”dan biri sifatida talqin qilinadi. Jolles ertaklarda konflikt manbai sifatida ko'pincha o'gay ona obrazini ko'rsatadi. Chunki ertakning dramatik kuchi qahramon va yovuz kuch o'rtasidagi qarama-qarshilikdan kelib chiqadi. O'gay ona bu qarama-qarshilikni yaratadi va ertaklarning syujetini rivojlantiradi.

Carl Gustav Jungning “Arxetiplar va kollektiv ongsizlik” (1954) asarida “Ona arxetipi”ning ikki qutbli talqini beriladi: mehribon ona va yovuz ona. Grimm ertaklarida o'gay ona ko'pincha “salbiy ona” arxetipi sifatida namoyon bo'ladi. Bu obraz insoniyatning kollektiv ongsizligida mavjud bo'lgan qadimiy qo'rquv va xavotirlarni ifodalaydi. Rashk, hasad, shafqatsizlik kabi salbiy his-tuyg'ular o'gay ona obrazida mujassam bo'lib, ertak o'quvchiga axloqiy saboq beradi: yovuzlik oxir-oqibat mag'lub bo'ladi.

Nazariy asoslar shuni ko'rsatadiki, Grimm ertaklaridagi o'gay ona motivi nafaqat syujet elementidir, balki u folkloriy, mifopoetik va psixologik ildizlarga ega bo'lgan ramziy figura sifatida talqin qilinadi. Propp uni syujetning zaruriy komponenti sifatida ko'rsa, Lüthi uning badiiy soddaligini ta'kidlaydi, Jolles uni konflikt manbai sifatida izohlaydi, Jung esa uni arxetipik “salbiy ona” sifatida talqin qiladi.

“Oppog'oy” ertagi Grimm aka-ukalarning eng mashhur asarlaridan biridir. Unda o'gay ona rashkchi sehrgar sifatida tasvirlanadi [5, 145-b]. U

qizining go‘zalligidan hasad qilib, sehrli ko‘zgu orqali uning go‘zalligini bilib qoladi va uni yo‘q qilishga urinadi. Bu obraz rashk, hasad va salbiy energiyaning ramzi sifatida talqin qilinadi. Darhaqiqat, ertakda Oppog‘oy juda choroyli qiz ekanligi, uning moviy ko‘zlari, sariq jingalak sochlari bilan tasvirlanadiki, o‘quvchining ko‘z o‘ngida samimiyatga to‘la quvnoq qiz gavdalanadi. Bu qiz boshqa o‘gay qizlar singari o‘zining achchiq taqdiri yuzasidan juda ko‘p ko‘zyoshlar to‘kmaydi. Uning shu jihatdan xarakter xususiyati boshqa qizlardan ajratib turadi. Bu ertakda o‘gay ona obrazining quyidagi xususiyatlari mavjud:

– *Mifologik ildizlar*: qadimiy miflarda “yovuz ona” obrazi mavjud bo‘lib, u ko‘pincha qizini yoki farzandini halokatga olib keladi. Oppog‘oy ertagida bu motiv to‘liq ifodalanadi.

– *Syujetdagi vazifasi*: o‘gay ona qahramonning sinovlardan o‘tishini ta‘minlaydi. Oppog‘oyning o‘limdan tirilishi va oxir-oqibat baxtga erishishi aynan o‘gay ona sababli yuz beradi.

– *Ramziy qatlami*: o‘gay ona rashk va hasadning timsoli. Oppog‘oy esa ezgulik va poklik ramzi sifatida tasvirlanadi.

“Hansel und Grettel” ertagida esa o‘gay ona shafqatsiz va amaliy kuch sifatida tasvirlanadi. U ochlikdan qutulish uchun bolalarni o‘rmonga olib chiqib tashlashni buyuradi [5, 167-b]. Ertakda:

– *Mifologik ildizlar*: qadimiy miflarda bolalarni qurbon qilish motivi mavjud. O‘gay ona bu yerda “qurbon qiluvchi” obraz sifatida namoyon bo‘ladi.

– *Syujetdagi vazifasi*: o‘gay ona bolalarni xavfli vaziyatga soladi, natijada ular sehrli kampirning uyiga tushib qoladi. Bu sinov orqali bolalar aqlli va jasur bo‘lib chiqadi.

– *Ramziy qatlami*: o‘gay ona ochlik va nafsning timsoli. Bolalar esa chidamlilik va ezgulik ramzi sifatida tasvirlanadi.

“Frau Holle” ertagida o‘gay ona ikki qizni — mehnatkash va dangasa qizni — sinovdan o‘tkazadi. Bu yerda o‘gay ona obrazining salbiy tomoni emas, balki sinov beruvchi tomoni ko‘proq ko‘rinadi [5, 189-b]. Bu ertakda:

– *Mifologik ildizlar*: qadimiy miflarda ona obrazining “sinov beruvchi” funksiyasi mavjud.

– *Syujetdagi vazifasi*: o‘gay ona qizlarni sinovdan o‘tkazadi, natijada mehnatkash qiz mukofotlanadi, dangasa qiz jazolanadi.

– *Ramziy qatlami*: o‘gay ona bu yerda axloqiy tarbiya beruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Grimm ertaklarida o‘gay ona ko‘pincha yovuz kuch sifatida tasvirlanadi (Oppog‘oy, Hansel und Grettel). Ba’zi ertaklarda esa u sinov beruvchi obraz sifatida ko‘rinadi (Frau Holle). O‘zbek ertaklarida ham o‘gay ona motivi mavjud bo‘lib, u ko‘pincha adolatsizlik va nafs timsoli sifatida tasvirlanadi

(Zumrad va Qimmat). Har ikki folklor an'alarida o'gay ona motivi qahramonning sinovlardan o'tishi va axloqiy saboq berish uchun xizmat qiladi.

O'gay ona obrazining ramziy mohiyati nihoyatda keng. Grimm ertaklarida o'gay ona obrazi ko'pincha insoniy salbiy tuyg'ularning ramzi sifatida tasvirlanadi. U rashk, hasad, nafs, shafqatsizlik kabi illatlarni mujassamlashtiradi. Bu obraz orqali ertak o'quvchiga axloqiy saboq beriladi: yovuzlik oxir-oqibat mag'lub bo'ladi, ezgulik esa g'alaba qozonadi. **“Oppog'oy”** ertagida o'gay ona rashk va hasadning timsoli [5, 145-b]. Sehrli ko'zgu orqali u qizining go'zalligidan xabardor bo'lib, uni yo'q qilishga urinadi. Bu rashk insoniy nafsning eng xavfli ko'rinishi sifatida talqin qilinadi.

“Hansel und Grettel” ertagida o'gay ona ochlik va nafsning ramzi [5, 167-b]. U bolalarni o'rmonga olib chiqib tashlashni buyuradi, bu esa insoniy shafqatsizlik va o'z manfaatini bolalar hayotidan ustun qo'yishning timsoli sifatida ko'rsatiladi.

“Frau Holle” ertagida o'gay ona adolatsizlik va tarafkashlik ramzi. U mehnatkash qizni xo'rlaydi, dangasa qizni esa erkalaydi [5, 189-b]. Bu orqali ertak axloqiy saboq beradi: mehnatkash mukofotlanadi, dangasa jazolanadi.

Mazkur ertaklarning syujet va kompozitsiyadagi funksional vazifalari ko'pqatlamli. O'gay ona syujetni harakatga keltiruvchi asosiy kuchlardan biridir. U qahramonning sinovlardan o'tishini ta'minlaydi va ertakning dramatik kuchini yaratadi. Oppog'oy ertagida o'gay ona qizning sinovlardan o'tishini ta'minlaydi. Oppog'oyning o'limdan tirilishi va oxir-oqibat baxtga erishishi aynan o'gay ona sababli yuz beradi.

“Hansel und Grettel” ertagida o'gay ona bolalarni xavfli vaziyatga soladi, natijada ular sehrli kampirning uyiga tushib qoladi. Bu sinov orqali bolalar aqlli va jasur bo'lib chiqadi.

“Frau Holle” ertagida o'gay ona qizlarni sinovdan o'tkazadi, natijada mehnatkash qiz mukofotlanadi, dangasa qiz jazolanadi.

Xullas, o'gay ona motiviga asoslangan ertaklarda yaxshilik va yomonlik kurashi, bosh qahramon sifatida taqdim etilgan qizlarning sinovlardan o'tib baxt-saodatga erishishi, bu sinovlarda sehrli yordamchilar ustuvor xususiyatga ega bo'lishi kabi jihatlari talqin etilgan. Asosiysi, xalq donoligi va ijobiy g'oya ustuvorligi ertaklarning mazmunan boyishiga xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Propp V.** *Morfologiya skazki*. Moskva: Leningrad universiteti nashriyoti, 1928.
2. **Lüthi M.** *Das europäische Volksmärchen. Form und Wesen*. Bern: Francke Verlag, 1947.

3. **Jolles A.** *Einfache Formen*. Halle: Niemeyer Verlag, 1930.
4. **Jung C. G.** *Archetypen und das kollektive Unbewusste*. Zürich: Rascher Verlag, 1954.
5. **Grimm J. & W.** *Kinder- und Hausmärchen*. Berlin: Realschulbuchhandlung, 1812–1815.
6. **Tatar M.** *The Annotated Brothers Grimm*. New York: W. W. Norton & Company, 2004.
7. **Zipes J.** *The Brothers Grimm: From Enchanted Forests to the Modern World*. New York: Routledge, 1988.
8. **Afanasyev A. N.** *Narodnye russkie skazki*. Moskva: 1855–1863.
9. **O‘zbek xalq ertaklari**. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, turli yillar.
10. **Karimov H.** *O‘zbek xalq og‘zaki ijodi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2005.
11. **Boymurodov A.** *Folklor poetikasi*. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2012.
12. **Hasanova N.** *Ertaklarda ramz va mifopoetika*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.